

Gyorsan, olcsót és jót tömeges mennyiségben – a lakáshiány és politika kapcsolatának analízise

Keller Márkus: Indokolt lakásszükséglet. Lakáspolitikai az 1950-es években. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012. 94 oldal

A társadalmak mindenkori – napjainkban is fontos – egzisztenciális problémája a lakhatás, ugyanakkor a lakáskérdés a 19. század óta politikai és gazdasági kérdés is Magyarországon. Az 1945 utáni korszak lakásépítéseiről Valuch Tibor több írást is közzétett,¹ ő azonban kevésbé összpontosított a kérdés politikai és jogszabályi hátterének elemzésére. Írásaiban inkább a művelődéstörténeti és társadalomtörténeti vonatkozások kaptak nagyobb szerepet. Kocsis János Balázs 2006-ban megjelent kötet² az 1950 és 1985 közötti budapesti területfejlesztést tanulmányozta. A munka – bár vizsgálati szempontjait illetően – hasonlóan Keller Márkus tanulmányához, kizárólag a főváros vonatkozásában végez elemzéseket. Keller munkájának „előzménye” egy Branczik Mártával közösen írt, 2011-ben megjelent kiadvány.³ Az alaprajzokkal, fényképekkel gazdagított könyv az Óbudai Kísérleti Lakótelep története köré épül, részét képezi az építéstörténet, a lakások és a lakók bemutatása egyaránt.

Keller könyve 2012-ben jelent meg a Tálatum sorozat 14. köteteként. A cím roppant találó, és jól érzékelteti az '50-es évek politikumának és a társadalom e súlyos problémájának jellegét. Az Országos Széchényi Könyvtár 1956-os Intézetének történésze korábban 19-20. századi magyar és német társadalomtörténettel, főként a középiskolai tanárok professzionalizációjával foglalkozott.⁴ Az utóbbi években fordult érdeklődése a lakáspolitikára, a lakáskérdés felé.

A szerző kiindulási helyzetnek a II. világháború végi, 1945-ös romos állapotokat tekinti. A kronológiai határok egyértelműek, a kezdet 1949, a kommunista diktatúra első éve, a végpont 1960–1961, az Óbudai Kísérleti Lakótelep átadása. 1956 ebben az esetben nem jelent csomópontot, hiszen az építéstörténeti, de a történeti szakirodalom álláspontja is leginkább az, hogy a sztálinista struktúra lebontása csak az 1960-as évek elején indult meg. A munka nem túl terjedelmes, de annál komplexebb, és széleskörű forrásbázisra épít. A forráscsoportok között Keller levéltári dokumentumokat (különböző állami és pártszervek iratanyagait), statisztikai jelentéseket, népszámlálási adatsorokat, korabeli propaganda kiadványokat vonultat fel. A kiterjedt szakirodalom mellett építészekkel és az Óbudai Kísérleti Lakótelep első beköltözőivel készített interjúkat is felhasznál, s munkájának fontos része a jogszabályi háttér témával összefüggő részeinek vizsgálata. Felépítése logikus, feltár egy alaphelyzetet, és az azt követő folyamatok elemzése után levonja a

¹ Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, 2005. 294–313.; Valuch Tibor: *Településpolitikai, lakáskörülmények*. In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest, 2006. 588–591.

² Kocsis János Balázs: *Területfejlesztés Budapesten 1950 és 1985 között. A döntéshozatali mechanizmus és a fejlesztések háttere*. Budapest, 2006.

³ Branczik Márta – Keller Márkus: *Korszerű lakás 1960 – az óbudai kísérlet*. Budapest, 2011.

⁴ Keller Márkus: *A tanárok helye. A középiskolai tanárok professzionalizációja porosz–magyar összehasonlításban a 19. század második felében*. Budapest, 2010.

megfelelő következtetéseket, végül pedig egy gyakorlati példát is felidéz a korszak végéről, amellyel egyben le is zárja a vizsgáldást.

Figyelemreméltó, hogy a szerző a lakáspolitikát országos összefüggésekben tárgyalja. A településkategóriák több szempont szerinti összehasonlító elemzéséből pontosan nyomon követhető a főváros, a városias jellegű és a falusias települések közti különbség, de adott esetben a hasonlóság is.

A II. világháború után kialakult új történelmi helyzet 1945–1948 között az állam szükségképpen nagyobb szerepvállalását hozta magával a lakáspolitikában, az 1949-es kommunista hatalomátvétel után pedig abszolút meghatározó tényezővé nőtte ki magát. Igaz, a koalíciós korszak viszonyaival kevesebbet foglalkozik a szerző, csupán az építészek elképzelései, illetve az építésiügyi szabályzatok kapcsán érinti azt, de ebből is kiderül, hogy már 1945-től kezdve komolyan foglalkoztak a problémával. Az 1949-től kialakuló politikai berendezkedésből adódóan ugyanakkor az állam – gyakorlatilag a párt – szerepének vizsgálata kulcsfontosságúvá válik. Az új viszonyrendszerek vizsgálata több vonatkozásban is helyet kap a munkában, például az állam és az építészek kapcsolata, a vidék és város viszonya, a lakás és a társadalmi helyzet összefüggései.

A bevezetőt követő fejezet a kiindulási helyzetet tárgyalja, melynek három „szereplője” a lakások, az építész szakma és az állam. Elsőként a lakásokra tér ki, vizsgálja azok számát és jellegét. Az 1949. évi népszámlálási adatokat feldolgozva a szerző grafikonok és diagramok segítségével végez összehasonlító elemzést. Mindebből kiderül, hogy a lakóházak – ez a lakásforma volt meghatározó az országban – túlnyomó többsége egylakásos, a lakástípusok között pedig az egyszobás volt túlsúlyban. Figyelemreméltó a lakások alacsony felszereltségi foka, hiszen 46%-ukban volt csak villanyvilágítás, a vezetékes gázra, vízvezeték-re, fürdőszobára és árnyékszékre vonatkozó

adatok 7–17% között mozogtak. E helyzetből következtek az állam gyakorlati feladatai: „a vidéki és (fő)városi lakások, lakóházak között lévő minőségi különbség, illetve az egyszobás lakások magas arányának és azok zsúfoltságának, komfortnélküliségének csökkentése”. (16. old.) E fejezet építész szakmát elemző része különösen érdekes lehet a témában kevésbé járatos olvasói számára. Kiderül ugyanis, hogy az építészek sokkal pozitívabban ítélik meg a Rákosi-korszakot, mint a közvélemény általában. Felmerül a kérdés: „Miert tűnik tehát a Rákosi-diktatúra Magyarország számára kevésbé örömteli korszaka az építészek emlékezetében pozitívnak?” (27. old.) 1949 után természetesen meghatározó szerephez a baloldali kötődésű építészek jutottak, és sok olyan kötöttség is érvényesült (például a szocialista realizmus esztétikai kódexének betartási kényszere), amelyet az állam mint kizárólagos megrendelő határozott meg. A szerző azonban rávilágít arra a tényre is, hogy az építész hivatás felértékelődött, a szakmai fejlődés felgyorsult. Ezt támasztja alá a műszaki felsőoktatás fejlesztése, az Építőipari Műszaki Egyetem létrehozása vagy olyan szakmai szervezetek létrejötte, mint például az Építőművészek Szövetsége, valamint a szakmai elismerések, díjak alapítása (például az Ybl-díj). Ennek a fejlődésnek végül a Kádár-korszakban az önreprezentáció súlypont eltolódása vetett véget.

A harmadik – és egyben leghosszabb – fejezet a kialakult helyzetre adott megoldási kísérleteket és azok kudarcait mutatja be. Az olvasó ekkor érti meg, hogy valójában mit is takar az „indokolt lakásszükséglet” fogalma: ez nem más, mint a lakásigény minimumának meghatározása, miután az állam nem volt tekintettel az egyedi igényre. A krónikus lakáshiány ellenére ugyanis az állam törekvése ebben az évtizedben az volt, hogy a lehető legkevesebbet fordítsa annak enyhítésére. A gazdaságpolitikában az iparosítás, a nehéz- és hadiipari kiadások elsőbbséget élveztek, s ez határozta meg a korszakot az életszínvonal emelése és a

lakásviszonyok javításának tekintetében egyaránt.

Az első lépés a lakásállomány egy részének államosítása volt. Különösen érdekes az állami tulajdonba vett lakásállomány hasznosításának feltárása, valamint az, ahogyan az intenzív kihasználás érdekében tett erőfeszítések végül visszajukra fordultak. Ennek kapcsán a szerző feltárja a bér-lakás-piac bonyolult, új rendszerét is. Habár az erőteljes állami központosítás az ötvenes évek elején minden területen jellemző volt, a túlzott állami feladatátvállalás és a magántőke kizárása nem tette lehetővé a gazdaságosság fenntartását. Ezért a kezdeti erőteljes centralizációt követően privatizációra és egyéni erőforrások bevonására kényszerültek, ami persze nehezen volt összeegyeztethető a korszak ideológiájával. A Horthy-korszakkal való szembefordulás megjelent a lakáspolitikai diskurzusokban is. Ekkor már sem a két világháború között épült polgári lakások, sem a munkáslakások nem számítottak korszerűnek. 1945 után az állami és szakmai kiadványok által megfogalmazott normák szerint a modern, korszerű lakásokat fürdőszobával, vécével, előszobával kellett volna ellátni. Az ott élők létszáma és munkaköre határozta meg a lakás alapterületét, amely a kezdeti nagy alapterületet követően egyre zsugorodott.

Figyelemreméltó az a teória is, amely a lakásokkal szemben támasztott (inkább elképzelt) igényeket a lakók társadalmi helyzetével és munkájával hozta összefüggésbe, ez ugyanis jól leképezi a korszak sematikus társadalomképét. A négy foglalkoztatási kategória a mezőgazdasági dolgozó, a bányász, az ipari dolgozó és az értelmiség volt. Az utóbbi kettő állt a hierarchia csúcsán, ebből következett, hogy egy értelmiségi részesülhetett például a dolgozószoba kiváltságában. Ezzel szemben a mezőgazdasági dolgozóknak olyan kevéssé tagolt házra volt szükségük, amely a nagy lakókonyha köré szerveződött. Érdekes adalék ehhez a nők és a lakások viszonyának felvetése. A lakások vonatkozásában ugyanis a nő és a férfi

egyenrangú félként jelentek meg, hiszen a hivatalos propagandában a két nem kereset tekintetében egyenlő volt. Először merült fel az igény, hogy a nő ne egyedül végezze a házimunkát.

A lakások tervezését meghatározta az a „pedagógiai” tétel is, amely az állampolgárok korszerűsége és célszerűsége nevelését a 20. századi modern építészettel hozta kapcsolatba. A tézis nem a kommunista diktatúrák sajátja, de nagyban befolyásolta az 1945 utáni lakásépítés elméleti és gyakorlati szintjeit.

A munka negyedik részében grafikonokkal és diagramokkal gazdagított helyzetelemzést találunk, ami érdemben az évtized mérlege. Eszerint a lakások száma 1949 és 1959 között 11,8%-kal nőtt (ez természetesen csak több évtized eredményeihez viszonyítva kap értelmet, hiszen a háborús évek visszaeséséhez képest magas, de a bethleni konszolidáció adataihoz mérten alacsony). Vidéki és városi viszonylatban újra a városok felé billent a mérleg, a lakások többsége ekkor is egyszobás volt, a lakóépületek nagy része pedig földszintes családi ház.

A szerző több mérőszámot is vizsgál: kitér a lakások megoszlására településtípusok szerint, a lakások felszereltségére, a szobaszámok megoszlására vagy a lakott lakások használatának jogcímére. A teljes lakásállomány település szerinti megoszlása csupán csekély mértékben változott. Ami a felszereltséget illeti, fontos eredmény, hogy az országos átlagtól való lemaradás minden mérőszámában csökkenést jelez, a főváros pedig több lakásminőségi mutatót tekintve az országos átlag fölé került. Meglepő adatot fedezhetünk fel az új lakások számának építetők szerinti diagramjában: eszerint az építetők túlnyomó részt magánemberek voltak. De ennél is meglepőbb az a tény, hogy az évtizedben a lakások több mint 60%-a, a lakóházak 89,3%-a magánkézben volt. Összességében megállapítható, hogy a fejlődés érzékelhetően lassú, a lakáshiány 1959-ben még mindig nagy volt, az állam

törvényi és gazdasági intézkedései nem értek el látható eredményt.

Az utolsó fejezet – amely kissé eltér a tanulmány tematikájától – hivatott röviden bemutatni a korszak egyetlen olyan projektjét, amelynek során megvalósultak az új elméletek és tervezési ötletek.

Az Óbudai Kísérleti Lakótelep 1958-as típustervei a korábbiakhoz képest előrelépést jelentettek, a cél az átlagban 43 m²-es alapterület jobb kihasználása, nagyobb lakóterület biztosítása volt. Ezt egyrészt egyes helyiségek – mint például a konyha – többfunkciósá tételével, másrészt kisebb vagy beépített bútorokkal érték el. A Magyar Építőipar című szakfolyóirat cikkei a terveket pozitívan értékelték, ám az őslakókkal készített interjúk, valamint a lakótelep átadását követő felmérések már némileg árnyaltabb, sokszor negatív képet mutattak.

A minisztériumi vizsgálat kimutatta, hogy a lakók épp a lakások legkorszerűbb újdonságát, a többfunkciós alaprajzot nem értékelték. Izgalmas olvasni a visszaemlékezések részleteit, a lakók kritikáit. A legtöbb probléma a lakások méretével és minőségével volt, előnynek számított viszont a közlekedés és a telepen kialakult családias közösség.

Keller Márkus rámutat arra a jelenségre, hogy az építész szakma elméletben és koncepcionálisan tisztában volt azzal, hogy milyen az ideális lakás, mégsem tudta azt megvalósítani. A kudarc azonban nem csupán a pénzügyi és technikai erőforrások hiányából fakadt, hanem az emberek lakhatási szokásaiból is.

Fontos megállapítás, hogy az évtized végén készült tervek nem hoztak újat (az elméleti szinten maradt) korábbi, 1946–1947-es tervekhez képest, sőt bizonyos te-

kintetben el is maradtak azoktól. Mégis az Óbudai Kísérleti Lakótelep volt képes megfelelni leginkább az elvárt négyes követelménynek: az olcsó, gyors, tömeges és jó kritériumoknak. A lakótelep „kudarca” (lassan és kevesebb lakás készült el, mint várták volna) után a lakásépítészetben az 1960-as évek közepétől a paneltechnológia került előtérbe, de egészen a '60-as évek közepéig készültek hagyományos technikákkal lakótelepek (például a Lakatos lakótelep Pest-szentlőrincen).

A háború utáni lakásínség, a helytelen lakáspolitikai későbbi évtizedekre is hatással volt. A kötetben nincs rá utalás, de a pártvezetés 1958-ban ismerte be, hogy a lakáshiány komoly állami támogatás és szerepvállalás nélkül nem oldható meg. 1958. október 16-án az MSZMP Központi Bizottsága határozata alapján meghirdették a 15 éves lakásépítési terv kidolgozását. A hatvanas évekre azonban az iparosításnak köszönhetően a városokba költözés tömeges méreteket öltött.

Bár Keller Márkus „szűkös forrásadottságra” hivatkozva csupán az Óbudai Kísérleti Lakótelep lakóinak emlékezését osztja meg, hiányolom más – a korszakban épült lakótelepek, adott esetben magánérőből építkező, akár vidéki lakók, vagy, ahogy a szerző is aposztrofálja, a „lakáshiány elszenvetőinek” megszólaltatását.

Az írást részletező, aprólékos, sok adattal dolgozó stílusa miatt inkább szakmai közönségnek ajánlom, bár tartalmilag a társadalom jóval szélesebb rétegeit érdekelheti.

FEITL ÍRISZ